

# ELS TOPÒNIMS: UNA EINA INDISPENSABLE PER A CONÈIXER LA NOSTRA TERRA

Anna-Maria CORREDOR PLAJA  
*Universitat de Girona*

Aquesta comunicació, que vol ser una aportació als treballs toponímics, és una part d'un estudi més ampli d'uns 400 topònims baix-empordanesos del s. XVII. Haig d'aclarir que això canvia una mica el que m'havia proposat de fer en un primer moment, que era presentar una comunicació basada en aquest estudi complet; vaig haver de canviar d'idea en adonar-me de les proporcions desmesurades que anava prenent el treball, cosa que feia del tot impossible reduir-lo a un text de comunicació. Així doncs, he optat per seguir les pautes que m'havia fixat, aplicant-les, però, només a dos tipus de topònims: els que pertanyen a l'orografia i els que es relacionen amb la hidronímia. D'aquesta manera, veurem com es pot arribar a conèixer l'entorn natural a través d'uns quants noms als quals, sovint, no es dona cap importància.

Els noms de lloc analitzats es troben registrats al Protocol núm. 4 del Fons Notarial de Pals, fet pel notari José Prats i datat dels anys 1670-1671; els topònims en qüestió pertanyien aleshores al castell de Palau-sator, que tenia possessions escampades per diversos pobles de la rodalia (Fontanilles, Fontclara, Sant Feliu de Boada, Sant Julià de Boada, Pals, Ullastret, Peratallada). El document recull el jurament de fidelitat que presten els habitants dels nuclis esmentats a Elionor d'Agullana y Sebater, senyora del castell de Palau-sator. Això explica que la major part dels topònims designin peces de terra i, sobretot, paratges: així, cada peça és descrita amb les seves dimensions<sup>1</sup> i amb el seu nom, si en té («petia terra vocata...»); quan la peça no té nom, s'indica el del paratge on es troba («loco/territorio vocato...»); a banda d'aquests noms, en el corpus queden també recollits alguns topònims urbans, així com noms de masos, molins, camins, recs i rieres. Tot i que el document és majoritàriament escrit en llatí, els noms són gairebé tots en català i n'he respectat la grafia o grafies (sovint, un mateix mot és escrit de manera diferent), així com les diferents variants (un mateix nom pot aparèixer amb article o sense): per exemple, el topònim actual *La Vall* és registrat amb 7 formes diferents: *Sauall*, *Çauall*, *Lavall*, *Savall*, *Çavall*, *Sa Vall* i *La Vall*. Donat que alguns topònims són escrits en majúscula i d'altres en minúscula, he adoptat l'ús de la majúscula en tots els casos, és l'única modificació que he introduït. I bé, un cop feta aquesta introducció, entraré en matèria. He analitzat els topònims tenint en compte la seva estructura i el significat lingüístic que tenen; malauradament, en tractar-se de noms que tenen més de 300 anys, no m'he pogut plantejar de fer l'estudi de la seva motivació.

## Estudi formal

Una part dels topònims presenten una forma simple, ja que consten d'un substantiu sense cap determinant que el precedeixi: *Barqueta, Baus, Cadireta, Canal, Costas, Sarradals*, etc. En alguns casos, el topònim consta d'un substantiu precedit d'article; cal remarcar molt especialment la presència de l'article salat (*es/as, sa* pel singular i *es, ses/sas* pel plural), actualment gairebé desaparegut: *As Riells/As Riell, Es Pujols, Sa Vall/Savall/Sauall/Çauall/Çavall, Es Pujols, Ses Comes*, etc. De vegades, l'article salat es troba aglutinat amb el substantiu: *Asbanys, Aspuig, Esguell, Sarriera, Sastanyol*. Quan l'article no és salat, les formes que trobem són *la* per als noms en singular i *els/les* (de vegades escrit *als/las*) per als plurals: *La Agulla, Les Costes/Las Costas, Les Rases, Als Torells*, etc. Pel que fa a l'ús de l'article, cal notar que un mateix nom pot aparèixer amb article que el precedeix, o sense: és el cas de *Estanyol/Sastanyol, Costes/Les Costas, Pujols/Es Pujols, Riell/As Riell, Llosa/Sa Llosa*, etc. També es pot trobar l'alternança de l'article salat amb el no salat: *Sa Vall/La Vall*, etc. A banda d'aquesta construcció simple formada per un sol substantiu precedit o no d'article, els topònims poden tenir formes més complexes. Així, en el corpus estudiat s'hi poden trobar les estructures següents:

1. Substantiu + *de* + article o altre mot introductor + antropònim o nom comú: *Bassas de Sant Pere, Font den Oller, Puig de sas Costas, Puig de la Illa*, etc. La mateixa estructura pot aparèixer també amb l'introducció precedit d'article *i*, en aquest cas, trobem l'article neutre *lo* per al masculí singular, que alterna amb el salat i amb les altres formes del no salat: *Lo Puig den Butifarra, Lo Puig del Castell, Las Bassas de Sant Pere, La Serra den Nadal, Sa Ribera den Colomer*, etc. Igualment, és possible que un complement del nom vagi afegit a l'últim substantiu, amb article que precedeix tot el topònim o sense: *Vinya del Cap del Stany, Las Fexas del Puig de la Illa*, etc. Podem incloure en aquest grup els topònims escrits en llatí del tipus: *Recho Molendini de Farran*, en els quals cal sobreentendre article i preposició.

2. Substantiu + *de* + substantiu (nom comú o propi): *Stany de Buada, Pas de Ther, Puig de Galeras, Riera de Madrenas*, etc.

3. Substantiu (precedit o no d'article) + adjectiu o substantiu adjectivat: *Puig Ferrer, Lo Puig Roig, La Font Bisbal*, etc.

4. Substantiu (precedit o no d'article) + locució adverbial: *Sa Rocha de Baix, Sa Rocha de Dalt*.

5. Verb + substantiu: *Miramar*

6. Preposició + article + substantiu: *Desguell, Despuig*.

Dins d'aquest apartat d'anàlisi formal cal remarcar igualment la presència d'alguns mots o expressions gairebé sempre en llatí que serveixen per a indicar que una partida de terra és coneguda amb dos o fins i tot tres noms: canvis de propietari o de conreus o la coincidència de dos o més trets característics explicarien possiblement aquesta profusió de noms. A banda de les preposicions *o* i *et*, apareixen com a connectors i combinats de diverses maneres els mots llatins *olim, vero, nunc, alias* i el verb *voco*. Així, els topònims aplicats a un mateix indret es troben registrats de la manera següent:

1. Preposició *o*: *Aspuig o Bosch den Amat, As Riells o Sarradals, Cadireta o Cambregat, Campbregat o La Fornà, Canal o Savall, Es Pujols o Bassas de Sant Pere, Costas o As Fonayar, Puig de Galeras o Sa Aguineu, Puig de Sas Costas o Sa Vall*, etc.

*Olim nunc vero: Spina olim nunc vero Bruguers.*

*O... olim nunc vero: Les Bassas o Moli de Munt olim nunc vero Raurets den Garriga.*

*Olim vero: Camp des Pares olim vero Basses, Monjas olim vero Asbanys, Els Torells olim vero Torello.*

*Olim vero vocabat: Pla de Palau olim vero vocabat Stanyol.*

*Nunch vero: Baus nunch vero Clos Padres, Figarola nunch vero Font den Oller, Rodonell nunch vero sa Ribera den Colomer.*

*Nunch vero...o: Fonoyar nunch vero Costas o Savall.*

*O...et nunch: Bosch o Puig de Na Martina et nunch Puig de la Illa*

*Olim... et nunc: Puig des Tarascon olim et nunc Closa Rodona*

*Als: Coll d'Ullastret als Oliuar*

*Als...o: Coll de Ullstret als Stanyol o Puig*

*Et nunc vocatu: Camp de Sa Riera et nunc vocatu La Coromina den Vinyas*

En fonètica i ortografia, considerant tot el corpus de topònims, hi ha diverses observacions a fer: iodització, canvi de *v* o de *l* en *u*, l'ús de la *h* per a indicar que hi ha un hiatus, la grafia *ç* del so [s] en posició inicial, la grafia *s* inicial en lloc de *es*, l'ús de la *x* en lloc del dígraf *ix*, etc. En l'apartat d'orònims i hidrònims hi ha alguns exemples d'aquestes característiques: *La Coha, Baus, Recho del Sahuc, Çavall, Fexa del Puig, Recho de la Frexeneda, Stanyol, Stany de Buada*. No cal dir que els accents són gairebé inexistent: *Riaria del Pontarrò* és l'únic topònim accentuat.

En morfologia, cal notar la presència dels plurals en *-as*: *Bassas, Costas, Puig de Galeras*, etc., que alternen amb els acabats en *-es*: *Les Costes, Les Rases*, etc.; aquestes terminacions s'apliquen igualment als articles. Pel que fa al funcionament de l'article personal, la forma més usual per al masculí és *en*, sempre aglutinada amb la preposició *de*: *La Serra den Nadal, Savall den Padrissa*, etc. En dos casos, l'article salat *es*, també aglutinat amb la preposició, precedeix l'antropònim: *Estany des Marisch, Puig des Tarascon*. I hi ha un únic exemple de l'ús de la forma *en* per a introduir un nom no personal: *Camp den Rech den Xifre* (R. Amigó, 1989, pp. 56-57 dona diversos exemples d'aquest fenomen). Quant a l'article personal femení, trobem la forma *na* però només en un topònim: *Puig de na Martina*. S'observa igualment una vacil·lació a l'hora d'escriure l'article seguit de substantiu, sovint aglutinat: *Sastanyol, Aspuig, Sarriera*, etc.; el mateix passa amb la preposició *de* + article davant de substantiu: *Camp des Puig, Desguell, Despuig*. Altres aspectes a destacar serien els mots acabats en *-on*, en *-ch*, en vocal + *y* o la vacil·lació gràfica entre l'ús de *-rs* i *-s* final, però entre els orònims i els hidrònims hi ha pocs exemples d'aquests fenòmens: *Tarascon, Marisch, Blay, Martinoy*.

## Estudi semàntic

L'**orografia** local queda retratada en topònims que contenen els mots *Puig, Pujol, Vall, Canal, Costa, Coll, Pla, Coma, Rasa, Riba, Ribera, Roca, Serra, Pas, Turó, Cova, Clot, Baus: Puig, Despuig, Aspuig, Camp des Puig, Puig de la Illa, Puig del Castell/Lo Puig del Castell, Puig del Padró/Lo Puig del Padró, Puig de Sant Pol, Puig de sas Costas, Puig de na Martina, Puig den Gelabert,<sup>2</sup> Puig den Martinoy, Puig den Nadal,<sup>3</sup> Puig den Richsen,<sup>4</sup> Puig des Tarascon, Puig del Senyor, Puig del Senyor del Castell de Palau, Puig den Blay, Lo Puig den Butifarra, Lo Puig den Dolsa<sup>5</sup> de Pantaleu, Lo Puig Roig, Puig de la Malapesada, Puig Ferrer, Puig de Galeras, Pujol/Pujols/Es Pujols, Camp des Pujol, La Vall/Lavall/Savall/Sa Vall/Sauall/Çavall/Çauall,<sup>6</sup> Savall den Padriassa,<sup>7</sup> Vall de les Muralles, Canal, Costas/Las Costas/Les Costes, Coll de Fontanilles, Coll d'Ullstret, Plan, Pla de Palau, Pla de Peratallada, Ses Comes, La Coma, Les Rases, Ribas, Sa Ribera den Colomer, Sa Rocha de Baix, Sa Rocha de Dalt, Sarradal/Sarradals/Als Sarradals, Camino del Sarradal, Serra del Puig, La Serra den Nadal/Serra den Nadal, Pas de Ther, Torell/Als Torells/Torello, La Coha, Clota, Clotal, Lo Clotal, La Fornà (cova), Baus. Dins d'aquest apartat d'orografia, cal remarcar algunes metàfores prou expressives: *Barqueta*, designaria segons Moreu-Rey (1982, p. 41) una depressió en forma de barca. *L'Agulla*, pot referir-se a un cim afilat, però també pot tenir a veure amb la hidronímia.<sup>8</sup> *Olla* deu designar un clot d'una certa profunditat. *Puig de Galeras* ens retrata la forma d'una muntanya o d'una roca; i potser també *Cadireta, Llosa/Sa Llosa* i *Spina*. *Miramar*, nom aparentment molt modern, devia designar un turó (se'n deia també *Puig del Senyor*) d'on es veia el mar.*

La zona estudiada, entre Pals i Palau-sator, és terra pantanosa: aquest aspecte es troba reflectit en topònims que contenen els mots *Bassa, Estany* i *Pantà*;<sup>9</sup> aquests mots, referits a aigües estancades, alternen amb d'altres d'aigües corrents: *Font, Güell, Peixera*,<sup>10</sup> *Rec, Riera* i *Riell* i ens introdueixen a la **hidronímia** de la zona: *Bassas de Sant Pere, Bassas/Les Bassas/Basses, Bassia del Riell, Stany de Buada/Stagno de Buada, Stagno de Pals, Stany de Campbregat* (de brugós), *Estany des Marisch*<sup>11</sup>/*Stagno del Marisch, Estanyol/Stanyol/Sastanyol, Camp del Stany/Estany, Vinya del Cap del Stany, Pentano Bruguers, Font Bisbal, Font den Oller, La Font Poua, Fontanelles/Fontanella/La Fontanella, Camino de la Fontanella, Fontanilles, Fontclara, Fontanal, Camino de la Font, Camp Font, Feixa Font, Guell, Desguell, Pexera/Pexeras, Lo Rech del Pontarro, Recho de la Lleuadora*,<sup>12</sup> *Recho de la Frexeneda, Recho Molendini, Recho Molendini de Farran, Recho Molendini Farinery de Pals, Recho Molendini de Mossen Real*,<sup>13</sup> *Recho Madrali, Recho Madrali dels Sarradals, Recho den Xifre*,<sup>14</sup> *Camp den Rech den Xifre, Recho de la Passadora, Recho de Sauall, Recho del Sahuc, Recho del Stallador*,<sup>15</sup> *Sarriera/Sa Riera, Rieras/Les Rieres, Riera del Pentano, Riera de Madrenas*,<sup>16</sup> *Camp de Sa Riera, Riaria Desguell/Riaria de Desguell, Riaria del Pontarrò, Riell/As Riell/As Riells, Camino del Riell* (relacionat amb *riellar*, que localment vol dir «regalimar», designaria un lloc humitós. El topònim *Riells* existeix avui dia a Pals). *Asbanys* podria també incloure's en aquest apartat.

## Vigència dels topònims

Una enquesta oral m'ha permès de comprovar que una part dels topònims arrellegats encara es continuen utilitzant, encara que, sovint, amb modificacions: per exemple, com que els termes estudiats són veïns, és fàcil que al llarg de 300 anys, partides de terra que abans pertanyien a una aglomeració, ara pertanyin a una altra; de fet, ja en el mateix protocol, de vegades un nom és inscrit a més d'un terme perquè aquella peça o territori en concret limitava amb dos o més termes.<sup>17</sup> Tenint en compte la forma, cal remarcar la desaparició en els topònims actuals de l'article salat i del neutre *lo*. Tot i això, els informadors i jo mateixa hem pogut constatar, no sense certa sorpresa, que un nombre considerable de topònims han sobreviscut al pas dels anys. D'entre els orònims i els hidrònims, són els següents:

### Topònim documentat<sup>18</sup>

*As Riells*  
*Bassas de Sant Pere*  
*Es Pujols*  
*Estany des Marisch*  
*La Bassa den Nadal*  
*La Font Bisbal*  
*Llosa*  
*Lo Puig del Castell*  
*Lo Puig den Butifarra*  
*Miramar*  
*Pexeres/Pexera*  
*Puig de la Illa*  
*Recho de la Lleuadora*  
*Recho del Sauch*  
*Recho del Stallador*  
*Recho Madrali*  
*Recho Molendini Farinery de Pals*  
*Riera de Madrenas*  
*Sarradals/Sarradal*  
*Sarriera*  
*Sastanyol*  
*Stagno de Pals*  
*Stany de Buada*  
*Stany de Campbregat*

### Topònim actual<sup>19</sup>

*Riells*  
*Basses de Sant Pere*  
*Els Pujols*  
*Estany Marisch*  
*La Bassa d'en Nadal*  
*La Font Bisbal*  
*Les Lloses*  
*El Puig del Castell*  
*Puig Botifarra*  
*Miramar*  
*Les Peixeres/Can Peixera*  
*Puig de l'Illa*  
*Rec de La Llevadora*  
*Rec de la Saula*  
*Rec del Restallador*  
*Rec Madral*  
*Rec de Molí*  
*Riera de Madrenes*  
*Sarradals*  
*La Riera*  
*L'Estanyet*  
*L'Estany*  
*Estany de Boada*  
*Estany de Campbregat*

M'agradaria acabar subratllant la importància que tenen els topònims no només com a elements funcionals, que serveixen per a anomenar i distingir uns llocs dels altres, sinó també com a font d'informació etnogràfica: els topònims ens apropen a la parla d'una zona determinada, ja que sovint aporten trets dialectals; ja he esmentat abans el cas de *Riells* i l'ús, avui dia molt esporàdic, de l'article salat. Els topònims

ens apropen també a un hàbitat concret: en el cas dels orònims i hidrònims, es pot ben dir que són un testimoni fidel de la configuració física d'un trosset de territori; hem vist que estanys, recs, rieres, fonts, ens traslladen a uns paratges humits i amb una vegetació, una fauna i uns conreus característics, que també es reflecteixen perfectament en un grup de noms que ara no vénen al cas. Pujols, puigs, comes i altres orònims recreen un paisatge ple de petites elevacions i que no és gens lluny del mar, com queda demostrat amb *Miramar*. D'altra banda, cal esmentar el fet que de vegades la forma que presenta un topònim que té uns quants anys pot ajudar a entendre el significat d'una forma actual; un petit exemple: un informador que conrea un terreny anomenat *Puig Botifarra*, em comentava que desconeixia el perquè d'aquest nom; en el topònim antic, *Puig den Butifarra*, el fet que *Butifarra* vagi precedit d'un article personal fa suposar que *Butifarra* havia estat un renom. També és curiós el cas de *Pexera* que, amb el temps, ha donat lloc a un nom de casa de Palau-sator. Em sembla, doncs, encara que només us hagi pogut parlar d'orònims i hidrònims, que queda prou demostrat que els noms de lloc poden ajudar-nos molt en el coneixement de la nostra terra.

## NOTES

1. La mesura utilitzada és la vessana, que equival aproximadament a 22 àrees.
2. Cognom registrat a Pals el 1577 (*Gilbert*).
3. Cognom registrat a Pals el 1619.
4. Tot i que es tracta d'un cognom estrany, es troba documentat el 1735 un *Ramon Richsen* que era sabater de Pals.
5. Cognom registrat a Pals el 1595.
6. Aquest indret, que en la font consultada pertany al terme de Palau-sator, apareix documentat el 1605 al terme de Pals.
7. En el mateix document, hi ha el *Mansi Padrissa*. El cognom *Padrissa* es troba registrat a Pals el 1578.
8. Segons J. Coromines (1983), aquest mot designa «un rec o sèquia secundaris que van a parar al canal o sèquia principal».
9. He interpretat aquest mot en el sentit de «aiguamoll».
10. Una *peixera* és un rec que pren l'aigua d'un riu o estany.
11. El 1604, trobem a Pals un *Damyanus Marisch* que era pescador.
12. No he localitzat aquest mot abans de 1668, on apareix com a *La Llevadora*. Posteriorment, és escrit amb formes diferents: *Llavadora* o *La Fontanella* (1735), *La Llevadora* (1744, 1825), *Llevadora* (1735, 1821), *Llebadoras* (1784), *Llabadoras* (1832). Actualment, el topònim és *La Llevadora* (amb grafies diverses, tot i que aquesta és la més antiga). Sobre les diferents hipòtesis del significat del mot, vegeu Corredor Plaja, A.-M., 1994, p. 30.
13. El cognom *Real* apareix diverses vegades en el protocol de 1670-1671: *Hieronimy Real*, *pupilla Realla*, *Pauli Real*, etc.
14. Cognom registrat a Pals el 1645.
15. El 1602, aquest rec és anomenat *Strellador*, el 1668 es troba documentada la forma *Estrellador* i el 1716 apareix com a *Rech del Restallador*, que és el nom que té avui en dia.
16. Es tracta d'un cognom: a la mateixa font (protocol de 1670-1671), hi ha un *Martoria Madrenas*.
17. L'estudi complet de tots els topònims anirà acompanyat d'una llista per ordre alfabètic i de totes les variants amb la seva ubicació.
18. En el cas dels topònims que es troben registrats amb grafies diferents, he optat per utilitzar en aquesta llista la que s'assembla més amb la forma del topònim actual.
19. La grafia d'aquests topònims correspon a la transcripció de la forma oral actual.

## Bibliografia consultada

Arxiu Històric de Girona. Fons notarial de Pals, protocol núm. 4 (1670-1671).  
Arxiu Històric de Girona. Fons notarial de Pals, protocol núm. 1 (1668).  
Arxiu Històric de Girona. Fons notarial de Pals, protocol núm. 2 (1602).  
Arxiu Històric de Girona. Fons notarial de Pals, protocol núm. 3 (1605).  
Arxiu Històric de Girona. Fons notarial de Pals, protocol núm. 5 (1716-1717).  
Arxiu Històric de Girona. Fons notarial de Pals, protocol núm. 6 (1734-1735).  
Arxiu Històric de Girona. Fons notarial de Pals, protocol núm. 7 (1742-1744).  
Arxiu Històric de Girona. Fons notarial de Pals, protocol núm. 9 (1784-1785).  
Arxiu Històric de Girona. Fons notarial de Pals, protocol núm. 11 (1821-1824).  
Arxiu Històric de Girona. Fons notarial de Pals, protocol núm. 25 (1825-1829).  
Arxiu Històric de Girona. Fons notarial de Pals, protocol núm. 14 (1832).  
Arxiu Històric de Girona. Fons notarial de Pals, protocol núm. 25 (1604).  
*Llibre de Baptismes de la Parròquia de Pals. Anys 1577-1657.*

ALCOVER, A. M.; MOLL, F. de B., 1968: *Diccionari català-valencià-balear*. Palma de Mallorca: Ed. Moll.

Amigó, R., 1989: *Sobre inventaris de noms de lloc*. Reus: Edicions del Centre de Lectura.

CASANOVA HERRERO, E., 1991: «Toponímia oronímica i repartició semàntica», *O.B.I.*, vol. XLIV (Actes del XIV Col·loqui de la Societat d'Onomàstica), pp. 569-586.

COROMINES, J., 1983: *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana*. Barcelona: Ed. Curial.

CORREDOR PLAJA, A.-M., 1994: «Topònims urbans a Pals (Baix Empordà: Classificació semàntica, anècdotes i comentaris», *O.B.I.*, vol. LVIII, pp. 26-32.

MOLL, F. de B., 1982: *Els llinatges catalans*. Palma de Mallorca: Ed. Moll.

MOREU-REY, E., 1982: *Els nostres noms de lloc*. Palma de Mallorca: Ed. Moll.